Key-words: literary language, liminality, rational and emotional elements, question, national identity, literature, tradition, colonialism.

Надія Андрейчук

«МОВА» КУЛЬТУРИ І МОВНІ ЗНАКИ

Досліджено еволюцію поглядів на зв'язок знаків культури і знаків мови і накреслено шляхи застосування семіотичних категорій для об'єднання культурологічного, антропологічного та мовознавчого вивчення взаємообумовлених сутностей мови і культури. Розглянуто поняття мовнокультурного коду як культурно маркованого мовного знака.

Ключові слова: семіотичний об'єкт, мова культури, мовнокультурний код.

Людська цивілізація неможлива без знаків і знакових систем
(Ч. У. Морріс)

Проблемне поле семіозису, тобто «процесу, у якому щось функціонує як знак» [11, с. 47], є сьогодні основним у програмі культурологічних досліджень. Більшість цих досліджень зосереджена навколо питань природної мови, яка, як особливий феномен культури, пронизує всі інші її форми і у взаємодії з ними утворює складну диференційну систему знаків для активної взаємодії людини зі світом. Основним постулатом теорії знаків є твердження, що людська цивілізація неможлива без знаків і знакових систем, розум людини є невіддільним від функціонування знаків – а можливо, й інтелект загалом слід ототожнювати саме з функціонуванням знаків [11, с. 45]. Знаки вивчають інтенсивно і з багатьох точок зору. Мета цієї статті – дослідити погляди на зв'язок знаків культури і знаків мови і показати як семіотичні категорії можуть бути інструментом об'єднання культурологічного, антропологічного та мовознавчого вивчення взаємозумовлених сутностей мови й культури. Один із основоположників семіотики Ч. У. Морріс указував, що вона «може зіграти важливу роль у справі об'єднання наук, хоча природу та ступінь участі семіотики у цьому процесі ще належить з'ясувати» [11, с. 46].

Сьогодні завдання семіотики тлумачать дуже широко. Передовсім її розглядають як наукову дисципліну, що вивчає спільне в будові і функціонуванні різних знакових (семіотичних) систем, які зберігають і передають інформацію. Це системи, що діють у людському суспільстві (головним чином мова, а також деякі явища культури, звичаї й обряди, кіно тощо), у природі (комунікація у світі тварин) або в самій людині (наприклад, зорове і слухове сприйняття предметів; логічні міркування). По-друге, термін семіотика використовують на позначення системи об'єкта, що розглядається з точки зору семіотики з першим значенням [8, с. 440]. Ф. Ж. Греймас та Ж. Курте виділяють три значення терміна: 1) певним чином маніфестована величина, яку прагнуть пізнати; 2) об'єкт пізнання, яким він постає в ході і в результаті опису; 3) сукупність засобів, що роблять можливим його пізнання. При цьому вони зазначають: визначення семіотики як «системи знаків» не відповідає першому значенню і повинно бути замінене менш «навантаженим» поняттям означувальної множини, про яку можна передбачити, що вона має певну організацію, певну автономну внутрішню будову. Кожну означувальну множину з того моменту, коли вона стає об'єктом аналізу, можна назвати семіотичним об'єктом: таке визначення є попереднім, оскільки дійсне лише в рамках певного проекта опису і передбачає тим самим певну метасеміотику. Поняття означувальної множини і семіотичного об'єкта не збігаються за обсягом (не є коекстенсивними), бо результати дослідження інколи показують, що лише частину означувальної множини покриває побудована семіотикою або що, навпаки, вона пояснює більше величин, ніж попередньо вважалися такими, що утворюють означувальну множину [6, с. 530]. Ф. Ж. Греймас та Ж. Курте виділяють дві макросеміотики, до яких відносять природні мови і природні світи (останні тлумачать як «природу» усвідомлену «культурою», що робить їх відносними і дозволяє застосовувати до них термін «світ» у множині) [6, с. 531]. Ю. М. Лотман пропонує вважати одиницею семіозису не окрему мову, а весь властивий певній культурі семіотичний простір. Цей простір він називає семіосферою [9, с.165] і розглядає її як результат і умову розвитку культури. Вся семіосфера в цілому служить генератором інформації. Її центр утворюють найбільш розвинуті і структурно-організовані мови. Передовсім, це – природна мова конкретної культури. На її основі сформована «презумпція семіотичності»: у свідомості і в семіотичній інтуїції колективу дано можливість значущих структур [9, с.170].

Простір життєвого світу людини пронизаний «знаками комунікації», які Умберто Еко розміщує на межі семіології і горизонтів практики [15, с. 411]. Семіологія досліджує феномени культури як феномени комунікації [15, с.33], які є процесами побудови повідомлень на основі конвенційних кодів, або знакових систем. Ці процеси відкриті тотальній перспективі універсуму, у якому завжди є щось, що чинить вплив на комунікацію, і, одночасно, не зводиться до неї. Антропологічний вимір комунікації передбачає, що людина завжди здатна розпізнати носія повідомлення і декодувати його зміст. Інформацію, що існує в природі, трансформують у якісно іншу форму – інформацію соціально культурну, в яку людина заключає уже свої, не природні коди. На думку У. Еко, коди є системами конвенцій, що склалися в культурі. «Як коди вони є не більше ніж деякі фікції, але, коли ми розглядаємо їх як інтерсуб'єктивні феномени, що укоренилися в історії і житті суспільства, ми отримуємо твердий ґрунт під ногами» [15, с. 366]. Кодування феноменів культури в знаковій формі веде до впорядкування вихідного змісту і його організації у формах, що вироблені суспільною практикою. Суспільство при цьому стає творцем комунікативного простору, тобто сукупності значень, з допомогою яких суб'єкти створюють інформацію і які, фактично, і є культурою [12, с.128]. Отже, комунікативний простір є простором культури, а «мовою культури» є засоби, які дозволяють людям вступати в комунікативні зв'язки. Ці засоби фіксують значимі для людини уявлення та її ставлення до них і забезпечують можливість надати інтерсуб'єктивного культурного значення суб'єктивному індивідуальному досвіду.

Структурними складовими мови культури з погляду семіотики є знакові системи. Жюль Марузо в укладеному ним словнику лінгвістичних термінів зазначає, що в широкому сенсі про «мову знаків» можна говорити, застосовуючи термін знак для «позначення видимого процесу повідомлення думки» [10, с. 111]. У більш спеціальному сенсі так іменують (Фердинанд де Соссюр) процес, через який поняття (signifié) представлене в звуковому образі, означувальному (signifiant). Для позначення науки, яка вивчала б життя знаків, Ф. де Соссюр ввів термін семіологія, але підкреслив, що таке вивчення повинно здійснюватись в межах соціального життя і стосовно семіології мовознавство як наука про конститутивні знаки мови є лише частковим відгалуженням [10, с. 262]. Можна стверджувати, що питання зв'язку мови й культури є проблемою семіології і саме семіологія є тією «парасольковою» наукою, котра може виробити принципи системного підходу до аналізу мовнокультурного універсуму як процесу й результату смислотворення, тобто об'єднати зусилля лінгвістів і культурологів. С. Толстая вважає, що лінгвістів цікавить те, як мова відображає культуру, що стоїть за нею, наївний образ світу, а ще більше те, що в самій мові (в семантиці, сполучуваності, в синтаксисі, в лексичній системі тощо) зумовлене культурою і мотивоване картиною світу. А культуролога цікавить мова як один з культурних кодів, як одна з форм вираження культури (поряд з іншими кодами і формами: ритуалом, мистецтвом, фольклором тощо) [13, с.101]. Семіологія може забезпечити розробку методів аналізу метамови (у розумінні А. Вежбіцької), котра дозволить описати і зіставити специфічні для певної культури (culture-specific) установки, вірування і норми з нейтральної, незалежної від конкретної культури точки зору [5, с.160].

Загалом питання зіставного вивчення одиниць культури і мовних знаків вимагає, передусім, уточнення розуміння природи одиниць культури. Можна погодитися, що одиниця культури повинна мати щонайменше три властивості: по-перше, «повинна існувати на рівні поняття», тобто мати здатність впливати на поведінку і артефакти; по-друге, «істинна одиниця культури повинна мати традицію поширення в соціумі», оскільки більшість визначень культури трактують її як соціально поширювану інформацію; по-третє, одиниця культури повинна бути складовою більшої за обсягом понятійної системи «культура» [16, с. 301]. Професор Пенсільванського університету Ґ. Чік зазначає, що суспільствознавці XX століття схильні скептично оцінювати стратегію редукціонізму, тобто зведення великих складних об'єктів до менших і простіших одиниць, мотивуючи таку оцінку твердженням, що дослідження соціальної і культурної поведінки людини, надто складної та інтегрованої, неможливе шляхом аналізу дрібних складових [14, с. 110]. Протягом останніх 150 років дебати стосовно визначення «частин» культури породили велику кількість назв. Г. Чік робить спробу розділити їх на такі, що відображають високий рівень культурної організації («характерні риси», «конфігурації», «комплекси», «культурні зразки» (стереотипи) та такі, що діють на глибинному, фундаментальному рівні («ідеї», «вірування», «цінності», «правила», «норми» тощо) [14, с. 111]. Ф. Бацевич вказує, що «класифікаційною одиницею наукового знання є проблемна ситуація, яку формують багато чинників, найважливішими серед котрих є розуміння сутності й природи досліджуваного об'єкта, його внутрішньої організації, зовнішніх зв'язків, а також відповідні цьому розумінню підходи (методи) дослідження» [3, с. 31]. Беручи за основу це твердження і процитовану раніше думку Греймаса про те, що кожну означувальну множину з того моменту, коли вона стає об'єктом аналізу, доцільно назвати семіотичним об'єктом, можна стверджувати: знаковість є

основною ознакою проблемної ситуації в культурології. Одиницями «мови культури» будемо вважати знаки, що відображають життєдіяльність людини. Життєдіяльність як «динамічний процес самоздійснення людини» [4, с. 43], передбачає три роди продуктів саморозгортання універсума, у яких протікає життя людської особистості, а саме: фізичне тіло («натуральний» світ), семантичний конструкт (духовний світ), система атрибутів, спричинених суспільними стосунками (соціальний світ) [1, с. 241]. Дослідження мови культури допомагає подолати мозаїчність бачення проявів життєдіяльності людини, виділити з величезного розмаїття відношень суттєві, базисні зв'язки. Зрозуміло, що левовою часткою цієї мови є сутності природної мови, які інтерпретуються носіями мови на мові культури і забезпечують інтроспекцію носія мови в область культури. Найбільш «культуроносними» знаками мови є лексичні та фразеологічні одиниці, які відображають здатність носіїв мови кодувати інформацію про властивості, стани, дії тощо, які є суттєвими для життєдіяльності людини. Реальність мовнокультурної інтеракції в лінгвокультурній спільноті забезпечене (експліцитно чи імпліцитно) у дикурсивних практиках, і носії мови в рамках їхньої мовнокультурної компетенції «прозрівають» через декодування культурних смислів знаків мови. Рефлексивно-інтерпретативна здатність суб'єктів мови і культури забезпечує фіксування в мовній свідомості кодів культури, які можна розуміти як «сітку», котру культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує і оцінює його [7, с. 232]. За параметром сфери життєдіяльності ці коди можна розділити на фізичні, духовні та соціальні. За способом означення – на словесні, фразеологічні, текстові та дискурсні. Два останні відображають вищий рівень культурної організації (за Г. Чіком).

Отже, мовнокультурні коди як ідентифікаційна характеристика етносу є одиницями мови культури, яка є гібридною структурою, що включає декілька знакових систем; серед них чільне місце належить природній мові. Ознаки мовнокультурного коду можна поділити на загальні, що відображають його суттєві властивості як семіотичного об'єкта аналізу; типологічні ознаки, які властиві не всім кодам культури, а кодам мовної комунікації; індивідуальні характеристики, які притаманні окремим кодам і відображають їхню унікальну своєрідність. До загальних ознак мовнокультурного коду можна зарахувати: а) структурованість, оскільки вони є внутрішньо членованими сутностями, що складаються з тісно пов'язаних та взаємно мотивованих компонентів; б) реляційність, оскільки мають певне місце, статус, позицію в системі, на яке вказують їхні структурні компоненти, що складають значення кодів як семіотичних одиниць [2, с. 63].

Семіотична категорія знаковості може служити основою для об'єднання культурологічного, антропологічного та мовознавчого вивчення взаємозумовлених сутностей мови і культури. Мовнокультурні коди як знаки семіотичної системи (мовної комунікації) створюють образ життєвого світу людини, через який вона бачить світ і намагається перебудувати його. Водночас цей образ змінює і перебудовує саму людину.

У подальшій розробці і висвітленні питання моделювання життєвого світу людини можна йти шляхом дослідження семіотичного континууму: *семіосфера→культура→текст* для побудови моделі даних, що представляють життєвий світ людини як сукупність мовнокультурних кодів і можуть забезпечити аналіз мовних координат у широкому епістемологічному і культурно-історичному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчук Н. І. Структурування мовної картини людини / Н. І. Андрейчук – Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 5. – 2009. – С. 239–242.

2. Андрейчук Н. І. Мовнокультурний код як категорія антропокультурної лінгвістики / Н. І. Андрейчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк: Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 16. – 2009. – С. 61–64.

3. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.

4. Бех В. П. Человек и вселенная: когнитивный аналіз / В. П. Бех. – [2-е изд. доп.]. – Запорожье: «Просвіта», 2003. – 148 с.

5. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия).

6. Греймас А. ЖСемиотика. Объяснительный словарь теории языка / А. Ж. Греймас, Ж. Курте // Семиотика / Сост., вступ. статья и общ. ред. Ю. С. Степанова. – М.: «Радуга», 1983. – С. 483–550.

7. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Юрий Михайлович Лотман. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 464 с.
10. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо; пер. с фр.; предисл. В. А. Звегинцева. – – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 440 с.
11. Моррис Ч. У. Основания теории знаков // Чарльз Уильям Моррис. – Семиотика: Антологія / Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45–97.
12. Петров И. Г. Субъект и его характеристики в научной парадигме и аксикологии / И. Г. Петров // Человек как субъект культуры / отв. ред. Э. В. Сайко. – М.: Наука, 2002. – С. 112–130.
13. Толстая С. М. Слово в контексте народной культуры // Язык как средство трансляции культуры. – М.: Наука, 2000. – С. 101–111.
14. Чик Г. Единицы культуры / Г. Чик // Системные исследования культуры. 2005 / науч. ред. В. С. Жидков. – СПб.: Алатейя, 2006. – С. 109–131.
15. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко / Пер. А. Г. Погоняйло, И. Г. Резник – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
16. Durham W. H. Units of Culture // Human by Nature: Between Biology and the Social Sciences / P. Weingart, S. D. Mitchell, P. J. Richerson, S. Maasen (eds.). – Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. – P. 300–313.
17.

Nadiya Andreychuk

The «language» of culture and lingual signs

Contemporary views on interrelation of signs of culture and lingual signs are considered and ways of applying semiotic categories for providing the integrated research of language and culture in cultural, anthropological and linguistic studies are considered. The notion of lingual cultural code is considered as the basic one.

Key words: semiotic object, language of culture, lingual cultural code.

Людмила Шитик

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПЕРЕХІДНИХ УТВОРЕНЬ

У статті окреслено концептуальні засади лінгвістичного аналізу перехідних утворень, проаналізовано, зокрема, найбільш ефективні і специфічні для такого суперечливого об'єкта вивчення методи й прийоми та визначено найбільш дієві методики синхронного аналізу явищ перехідності.

Ключові слові: перехідність, синкретизм, структурний метод, методика опозиційного аналізу, трансформаційний аналіз, методика моделювання функціонально-семантичних полів, метод запитань.

Надзвичайно важливим чинником, від якого залежить ефективність будь-яких наукових пошуків, є адекватність розробленої методики дослідження, вдалий вибір методів і прийомів. Існує загальна теорія методів пізнання, «яка визначає сутність кожного з наявних способів дослідження, з'ясовує залежність методів від специфіки об'єкта, визначає діапазон застосування різноманітних методик» [2, с. 119], і конкретні методи лінгвістичних досліджень, значною мірою зумовлені універсальними методами.

Методика дослідження – це загальна програма наукового пошуку, що охоплює систему «процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів» [19, с. 339], своєрідний інструментарій дослідження. Оскільки явища синхронної перехідності в граматиці вивчені недостатньо, то й методика дослідження синкретичних утворень також потребує вдосконалення. Недостатньо, як зауважує В. В. Бабайцева, кваліфікувати мовні / мовленнєві факти лише на основі інтуїції, потрібні граматичні, лексико-граматичні, синтаксичні «розпізнавальні знаки» тих чи тих